

Za republiku a demokracii: Karel Weigner mezi zednáři a eugeniky

RUDOLF KARDOŠ – JAN MUSIL

For republic and democracy: Karel Weigner between freemasons and eugenicists. The Czechoslovak physician Karel Weigner was an important representative of scientific, academic and social life of the interwar period. The authors of the text focus above all on his long-term activities among the freemasons and interconnect them with Weigner's work for the Czech Academy of Art and Sciences. In this scientific institution, Weigner helped to publish an anthology on equality of European races and therefore stood alongside (although only temporarily) scientists engaged in the eugenics movement.

Weigner influenced the life of this private (crypto)intellectual movement, as well as the life of the scientific institution by his concept of the role and task of elites in the society. He understood this role as a support of the young democratic state. The researchers also point to places in Weigner's texts where he repeatedly gives priority to the benefit of the society over the rights of an individual and therefore understands a human in an instrumental way as an object of care and scientific supervision. The paternalism and collectivism of the period, typical for the medical and eugenic environment, influences through Weigner also the Czech freemasons.

Keywords: Karel Weigner • freemasonry • eugenics • antiracism • interwar Czechoslovakia

Profesor Karel Weigner (1874–1937) byl významný lékař a přední osobnost intelektuálního a občanského života první Československé republiky. Zvláště v průběhu třicátých let zastával vysoké vědecké a společenské funkce. Byl dlouholetým přednostou Anatomického ústavu Univerzity Karlovy (UK), v akademickém roce 1932/1933 byl proděkanem Lékařské fakulty UK a v období 1936–1937 rektorem univerzity. Od roku 1934 až do své smrti zastával pozici generálního sekretáře České akademie věd a umění (ČAVU). Celoživotně byl aktivním členem Tělovýchovné jednoty Sokol a do konce roku 1936 stál v jejím předsednictvu. Od roku 1931 rovněž až do své smrti byl Velikým Mistrem (nejvyšším představitelem) Národní Veliké Lóže Československé (NVLČs).

Dosavadní zpracování Weignerova odkazu vzešlo zvláště z lékařského a částečně ze zednářského prostředí. První bilance přicházejí těsně po Weignerově smrti, v závěru roku 1937. *Časopis lékařů českých* otiskl zevrubný nekrolog Ladislava

Borovanského, doplněný bibliografií.¹ Ve stejném roce věnovala redakce měsíčníku *Svobodný zednář* celé prosincové číslo svému Velmistrovi.² Následné období dvou nedemokratických režimů nepřálo kritičtějšímu zpracování Weignerova veřejného působení. Po roce 1989 se situace změnila, avšak vznikaly práce převážně jubilejního (a tedy nekritického) charakteru.³ Ke změně došlo až v posledních letech. V roce 2014, v článku vyšlém v *Časopisu lékařů českých*,⁴ zpracoval Oldřich Eliška širěji Weignerovu občanskou aktivitu za první republiky. Rovněž je v poslední době kriticky zpracováno i Weignerovo působení v Řádu svobodného zednářství, předně se jedná o rozsáhlou práci historičky Jany Čechurové.⁵

Tato studie si klade za cíl prozkoumat Weignerovo působení mezi zednáři a eugeniky. Členové obou progresivních hnutí vnímali sami sebe jako příslušníky intelektuální elity.⁶ V obou strukturách sehrál Weigner významnou roli, do života obou společností zasáhl svým chápáním role (či úkolu) elit ve společnosti. Ptáme se, do jaké míry jeho pozice vycházela z vlastní odborné profilace a do

¹ Ladislav BOROVSANĚKÝ. In memoriam J. M. prof. dra Karla Weignera. *Časopis lékařů českých*, 76, 1937, č. 47, s. 1881–1888.

² *Svobodný zednář*, 11, 1937, č. 10, s. 137–146. Téhož roku bylo toto číslo časopisu rozšířeno o výběr ze smutečních projevů a vydáno samostatně tiskem: Karel WEIGNER. *Za velikým mistrem: [Sborník smutečních projevů k úmrtí br. Karla Weignera, člena Národní veliké lože československé dne 20. listopadu 1937]*. Praha, Legiografie, 1937. Součástí vydání je i přehled Weignerových zednářských projevů a prací.

³ Milan DOSKOČIL. 60 let od smrti prof. MUDr. Karla Weignera. *Sborník lékařský*, 97, 1998, s. 169–171; TÝŽ. Životní výročí českých anatomů. *Vesmír*, 91, 2012, č. 12, s. 698–701. Oldřich ELIŠKA. Karel Weigner. In Miloš GRIM – Ondřej NÁNKA – Karel ČERNÝ (eds.). *Anatomie od Vesalia po současnost (1514–2014). Publikace k 500. výročí narození Andrea Vesalia*. Praha, Grada, 2014, s. 147–150.

⁴ Oldřich ELIŠKA. 140 let od narození prof. MUDr. Karla Weignera. *Časopis lékařů českých*, 153, 2014, č. 6, s. 284–294. Eliška ve svém textu vycházel jak z dříve publikovaných textů, tak z archivních fondů a mnohé informace jsou zde publikovány prvně. Práce je doplněna výčtem Weignerových prací i bibliografií o Weignerovi.

⁵ Jana ČECHUROVÁ. *Čeští svobodní zednáři ve XX. století*. Praha, Libri, 2002; Jana ČECHUROVÁ – Miroslav PROCHÁZKA. Medailony, Prof. MUDr. Karel Weigner. In Helena STEJSKALOVÁ – Miroslav PROCHÁZKA – Patrik ČERVÁK (eds.). *Svobodní zednáři v jižních Čechách. K 80. výročí založení zednářských kroužků v Českých Budějovicích. 25 let od obnovení svobodného zednářství v Československu*, České Budějovice, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2015, s. 56–57.

⁶ K teorii elit v Československu: Milena LENDEROVÁ. O proměnách elit v českých zemích. *Vesmír*, 81, 2002, č. 3, s. 165–169. Reflexe svobodného zednářství jako elitní společnosti: Peter WENDLING. *Die Unfehlbaren. Die Geheimnisse exklusiver Clubs, Logen und Zirkel*. Zürich, Schweizer Verlagshaus, 1991.

jaké zde působil (spíše podpůrně) svou autoritou? Intencí autorů bylo zmapovat dosud nereflektovaná místa Weignerovy organizátorské činnosti ve společenském (občanském) a vědeckém životě první republiky. Náš záměr umístíme do širšího historického kontextu formování zednářství a eugenického ozdravného hnutí v českém prostředí.

České svobodné zednářství a Veliký Mistr Karel Weigner

Řád svobodného zednářství zažíval v oblasti střední Evropy oproti západním státům nesourodý vývoj, spjatý s aktuální politickou situací.⁷ Zásadní změna přišla až s novým zemským uspořádáním po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867. V tehdejších Předlitavsku sice stále nemohly existovat regulérní lóže jako nově v Zalitavsku, ale rakouské úřady povolily vznik spolků – kroužků, které neměly statut lóží a fungovaly pod záštitou zahraniční mateřské lóže. Veškeré tyto spolky sdružovaly výhradně německy mluvící (jednající) členy Řádu. Jazykově české zednářství se začalo poprvé projevovat v pražském spolku Charitas, pozdější lóži Hiram u tří hvězd.⁸

Po první světové válce se český a německý zednářský proud v Československu rozdělily. Německé lóže se spojily ve Velikou Lóži Lessing zu den drei Ringen (VL Lessing) a po několika letech jednání se sjednotili i čeští a slovenští zednáři

⁷ Pro pochopení specifik tuzemského zednářství je nutná komparace s vývojem svobodného zednářství v kontextu střední Evropy. Srov. Joachim BERGER – Klaus-Jürgen GRÜN (Hrsg.). *Geheime Gesellschaft. Weimar und die deutsche Freimaurerei*. München, Carl Hanser Verlag, 2002. Nejnověji: Joachim BERGER. *Europäische Freimaurereien (1850–1935): Netzwerke und transnationale Bewegungen*. Dostupné online: URL: <http://ieg-ego.eu/de/threads/europaeische-netzwerke/geheimgesellschaften/freimaurereien-1850-1935/joachim-berger-europaeische-freimaurereien-1850-1935> [cit. 9. 6. 2017]. K dějinám svobodného zednářství ve střední Evropě v 18. a 19. století srov. Ludwik HASS. *Wolnomuralstwo w Europie Srodkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*. Wrocław, Zakład Narodowy Imienia Ossolinskich, 1982. Specifikum komunikace české a slovenské oblasti přibližuje práce: Martin JAVOR. *Svobodné zednářství v 18. století v českých zemích a Uhrách*. Horoměřice, Krasoumná jednota, 2011.

⁸ Počátkům Řádu na českém území se věnují práce: Jiří BERÁNEK. *Tajemství lóží. Svobodné zednářství bez legend a mýtů*. Praha, Mladá fronta, 1984. Zde jsou z celé knihy nejnosnější právě kapitoly věnující se zednářství v 18. století. Nejnověji také Luboš ANTONÍN. *Zlatý věk svobodného zednářství v Čechách*. Praha, Půdorys-Argo, 2010. Pro dějiny tuzemského svobodného zednářství ve 20. století je dostupná přehledná syntéza: J. ČECHUROVÁ. *Čeští svobodní zednáři*, Praha, 2002.

a 27. října 1923 vytvořili Národní Velikou Lóži Československou.⁹ Její členové se přihlásili k tradici světového řetězu a z Prozatímních stanov je možné vyčíst zásadní orientaci Řádu. „Pěstujeme a šíříme pravou *humanitu*; jsme vázáni čistě lidským zákonem mravním, vidíme v sobě navzájem bratry a zoveme se navzájem bratry. [...] Přijímáme do Svazu jenom volné muže dobré pověsti [...] bez ohledu na jejich víru, společenské postavení nebo politickou příslušnost. [...] Svaty jsou nám povinnosti k vlasti a *národu* [zvýrazněno autory].“¹⁰

Čeští svobodní zednáři přijali Masarykovu koncepci filosofie českých dějin a ideál humanity spojili s obecným cílem a posláním svobodného zednářství. Nutno však poznamenat, že tímto krokem se jinak vskutku privátní organizace programově otevřela politickému prostoru státu a za zásadní cíl (a podmínku vlastní existence) si stanovila podporu demokratického života národního státu a jeho obyvatel.

V prvním desetiletí existence se v čele NVLČs vystřídalo hned několik předsedů. Od počátečního Jaroslava Kvapila přes botanika Bohumila Němce až k Ladislavu Syllabovi, soukromému lékaři TGM. Od Syllaby přešel v roce 1931 symbolické kladivo Veliké Lóže Karel Weigner.¹¹

Oproti překotnému vývoji českého zednářského elementu ve dvacátých letech byla následující dekáda ve znamení růstu a košatění celé organizace.¹² Za Weignerova předsednictví se podařilo vypracovat a uzavřít Konkordátní úmluvu, jež vymezila spolupráci mezi NVLČs a německy pracující VL Lessing. Jádrem dokumentu bylo prohlášení, že obě obediencie směřují ke společným všelidským cílům, ctí stejné hodnoty a jsou loajální ke státnímu zřízení Československa. Obě obediencie se vzájemně uznaly za svrchované zednářské mocnosti a zavázaly se ke vzájemné podpoře. Zároveň v pravém zednářském duchu prohlásily, že budou zachovávat nepolitickou povahu a nebudou přijímat do svých řad členy, kteří neuznávají demokratické zásady.¹³

⁹ Srov. J. ČECHUROVÁ. *Čeští svobodní zednáři*, s. 50–88.

¹⁰ QUATUOR CORONATI V. L. Č. R ORIENT PRAHA. *Prozatímní stanovy*. Dostupné online: URL: <http://www.quatuorcoronati.cz/prozat%C3%ADmn%C3%AD-stanovy> [15. 2. 2017].

¹¹ Členem Řádu se stal v únoru 1922 v Lóži Národ, zde také působil jako Mistr v letech 1927–1928. V letech 1930–1931 vykonával funkci Řečníka Veliké rady a mezi léty 1931 až do své smrti byl úřadujícím Velikým Mistrem NVLČs.

¹² V roce 1931 čítala NVLČs 11 lóží s 545 členy, na konci roku 1937 se 1 323 členů scházelo v 25 lóžích.

¹³ Konkordátní úmluva mezi NVLČs a V. L. „Lessing zu den 3 Ringen“. *SZ*, 8, 1934, č. 7, s. 131–132. O významu Konkordátní smlouvy více na internetových stránkách

Polovina třicátých let je vrcholem působení svobodných zednářů v Československu s již pevně vytyčeným cílem – z proslovu Karla Weignera při valném shromáždění Veliké Lóže: „[...] jasný výhled do budoucna můžeme připravovati, budeme-li spjati přesvědčením, že je zájem státní a národní nám všem společný, že se nesmíme dáti nikým a ničím vyrušiti ze soustředěného klidu myšlení na národ a stát.“¹⁴ Weigner se stal oproti svým předchůdcům velmi aktivním funkcionářem a podle Františka Richtra věnoval největší úsilí vytvoření ideového programu československých zednářů ve formě programové podpory demokracie.

*Bez demokracie není možná organizace zednářstva, bez demokracie není svobody myšlení, která je základem a podstatou zednářské ideologie. Staré povinnosti zavazují nás k oddanosti a loyálnosti ke státu. Tuto oddanost a loyálnost můžeme však s dobrým svědomím projevovali jen ke takovému státu, jehož zákonodárství nepřekáží rozvoji a organizaci zednářství. Je tudíž prvním příkazem, aby si zednáři zřetelně připomněli, že jedině demokracie je forma státního zřízení, v němž se může zednářstvo činně projevovali a rozvíjeti. Důsledkem tohoto zjištění musí být ovšem naprosté odmítnutí všech státních forem, potlačujících svobodu myšlení, jako jest komunism nebo fašism.*¹⁵

Částečně je možné nahlédnout do Weignerovy zednářské filosofie dějin skrze souborné vydání jeho projevů z let 1931–1933 *Cesta zednářství*.¹⁶ Název byl zvolen vědomě jakožto analogie k Masarykově *Cestě demokracie*. Symbolickým dokladem spojení zednářství a Masarykova konceptu českých dějin jsou například i jména tuzemských spolků.¹⁷

Vhodnou příležitostí k projevení loajality k nové republice byla pravidelná zednářská účast na oslavách významných státních svátků či Masarykova

Quatuor Coronati, srov. QUATUOR CORONATI V. L. Č. R. ORIENT PRAHA. 80. výročí Konkordátní smlouvy. Dostupné online: URL: <http://www.quatuorcoronati.cz/konkord%C3%A1tn%C3%AD-smlouva> [10. 2. 2017].

¹⁴ Karel WEIGNER. Proslov V. M. K. Weignera. *SZ*, 9, 1935, č. 5, s. 86.

¹⁵ František RICHTER. Br. Weigner – Veliký Mistr. In Redakce *SZ* (eds.). *V. M. Br. K. Weignerovi ke dni 10. dubna 1934*. Praha, Svobodný zednář 1934, nestránkováno.

¹⁶ Karel WEIGNER. *Cesta zednářství: Projevy 1931–1933*. Praha, „Pravda vítězí“ – Legiografie, 1934.

¹⁷ Jména, která se programově hlásí k české reformační tradici, např.: Jan Amos Komenský, Cestou světla, Pravda vítězí, Lux in tenebris, Ján Milec, Kalich, Petr Chelčický, Oreb, Comenius, Tábor, Jan Hus; a národnímu obrození: Josef Dobrovský, Jan Kollár, Pavel Josef Šafařík, Bernard Bolzano. Srov. J. ČECHUROVÁ. *Čeští svobodní zednáři*, s. 132–134.

jubilea.¹⁸ Weigner v oslavném projevu při příležitosti Masarykových 85. narozenin vyzdvihuje prezidentovu mravní sílu a boj za pravdu a opět je zde nastíněna linie národního ideálu: „Vrcholem našeho češství musí býti idea českého bratrstva, idea humanitní – Hus, Chelčický, Komenský, Kollár, Palacký, Havlíček, Smetana, Neruda.“¹⁹

Se symbolikou sobě vlastní si vyložil Řád Weignerovými ústy i střídání Masaryka Edvardem Benešem na Pražském hradě, kdy zasazuje Benešovo jméno do výše nastíněné linie.²⁰ Weigner rovněž řešil otázku, zda by Benešovi v době výkonu prezidentské funkce nemělo být pozastaveno členství v Řádu. Z archivních materiálů je patrné, že Beneš souhlasil s návrhem dočasného vystoupení z Řádu, o konečném výsledku jednání však prameny mlčí.²¹ Mezi poslední Weignerovy aktivity patří otevření nových zednářských chrámů v Praze roku 1936, v létě roku 1937 se zúčastnil otevření Muzea J. A. Komenského v Naardenu.²²

Eugenika v českých zemích a role Karla Weignera

Eugenika se na počátku dvacátého století stala celosvětovým fenoménem.²³ Všeobecný strach z degenerativních vlivů moderního městského způsobu života

¹⁸ Srov. J. ČECHUROVÁ. *Čeští svobodní zednáři*, s. 301–304.

¹⁹ Karel WEIGNER. Proslov k 85. narozeninám presidenta T. G. Masaryka. *SZ*, 9, 1935, č. 2, s. 45–50.

²⁰ Karel WEIGNER. Masaryk – Beneš. *SZ*, 10, 1935, č. 1, s. 1.

²¹ AKPR, f. KPR, protokol T, sign. T 978/35, č. j. T 464/36.

²² Srov. Karel WEIGNER. *Proslov nejjasnějšího velikého mistra národní veliké lože československé br. Karla Weignera pronesený u příležitosti slavnostního otevření nových chrámů v Praze XVI. dne 16. května 1936*. Praha, František Richter, 1937; Karel WEIGNER. *Kresba Nejj... Velikého Mistra Národní Veliké Lóže Československé br... Karla Weignera v Lóži „Union Royal“ v Or... Haagu rýsovaná v den otevření mausolea J. A. Komenského ve Valonské kapli naardenské 8. května 1937*. Praha, František Richter, 1937.

²³ Komparativní náhled na národní specifika eugenických hnutí poskytuje Mark ADAMS (ed.). *The Wellborn Science: Eugenics in Germany, France, Brasil and Russia*. Oxford, Oxford University Press, 1990. Pro geopolitickou oblast středovýchodní Evropy: Marius TURDA (ed.). *The History of East-Central European Eugenics, 1900–1945: Sources and Commentaries*. Bloomsbury Academic, 2015. Historický přehled a paralely mezi eugenikou a rasovou hygienou například Stefan KÜHL. *For the Betterment of the Race: The Rise and Fall of the International Movement for Eugenics and Racial Hygiene*. Basingstoke, Palgrave MacMillan, 2013. Eugenikou jako projektem evropské modernity či lépe jako formou biopolitiky se zabývá Marius TURDA. *Modernism and Eugenics*. Basingstoke, Palgrave MacMillan, 2010. V českém prostředí je fenomén eugeniky zpracován častěji

v industriálních podmínkách spolu se snahou o nalezení principů dědičnosti patologických znaků vyústily v poptávku po zavedení státem řízené populační politiky.

Víra v potenciál vědecky aplikovaných ozdravných opatření byla sdílena univerzálně. Nelze však již hovořit o univerzálně sdílené metodě či nástrojích, pomocí kterých mělo být dosaženo kýženého cíle. Při výběru účinných opatření hrály významnou roli sdílené (či nesdílené) přesvědčení o dědičnosti získaných znaků, víra v moc selekce, či naopak přesvědčení o významu hygieny. Zatímco v okolním světě byly pro boj s prvky oslabujícími společnost hledány nástroje invazivního charakteru, ústící v omezení reprodukce zdravotně, sociálně a rasově indikovaných jedinců, v českém prostředí se eugenikové uchýlovali k nástrojům spíše profylaktického charakteru, které více pracovaly s úpravou vnějších podmínek, ve kterých se jedincův život odehrává.²⁴

Eugenika se těšila oblibě zvláště mezi lékaři a antropology. K její institucionalizaci v českém vědeckém životě došlo již během první světové války založením České eugenické společnosti v roce 1915. Zvláště po vzniku republiky se zintenzivňují požadavky proponentů eugeniky pro zavedení státem řízené péče o národní zdraví formou technicistních, sociálně inženýrských opatření.²⁵ Eugenici chápou novou politickou situaci jako výzvu ke změnám v sociálně zdravotní péči. Jejich častým argumentem je důraz na vědecky fundovaný dozor nad zdravím jedince, který je chápán jako služba či lépe podmínka zachovy nové republiky. Pro tyto účely je v roce 1923 založen Ústav pro národní eugeniku.²⁶ Takto lze rekapitulovat základní znaky československého eugenického hnutí:

formou tematických studií, například: Jan JANKO. Diskuse k eugenickému hnutí v Českých zemích. *Dějiny věd a techniky*, 30, 1997, č. 4, s. 237–249. Michal ŠIMŮNEK. Eugenics, Social Genetics and Racial Hygiene: Plans for the Scientific Regulation of Human Heredity in the Czech Lands, 1900–1925. In Marius TURDA – Paul J. WEIDLING (eds.). *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900–1940*. Budapest, CEU Press 2007, s. 145–166. Michal ŠIMŮNEK. Pro et contra: Debaty o zavedení tzv. eugenické sterilizace v Československu 1933–1938. *Speciální pedagogika*, 22, 2012, č. 3, s. 224–240. Jan MUSIL. Zdravá demokracie: Eugenika a hodnotové fundamenty demokracie v meziválečném Československu. In Martin ŠIMSA (ed.). *Náboženství a filosofie v sekulární demokracii*. Ústí nad Labem, AUP FF 2016, s. 189–205.

²⁴ Srov. M. ŠIMŮNEK. Eugenics, Social Genetics and Racial Hygiene, s. 155.

²⁵ Viz J. JANKO. Diskuse k eugenickému hnutí v Českých zemích, s. 238.

²⁶ Srov. Ludmila CUŘINOVÁ. Ústav pro národní eugeniku. In Jan JANKO – Emilie TĚŠÍNSKÁ. *Technokracie v českých zemích (1900–1950)*. Praha, Archiv AV ČR a Institut základů vzdělanosti, společné pracoviště UK a AV ČR, 1999, s. 151–156.

1. Na negativní eugenické nástroje (tj. odstranění slabých prvků ze společnosti pomocí kastrace, sterilizace, eutanazie a izolace) se alespoň zpočátku nahlíží se zdrženlivostí.
2. Principy rasové hygieny jsou odmítány. Namísto argumentů pro šlechtění vybraných (rasově čistých) jedinců je českými eugeniky nabízena péče o *národní* společenství.
3. Čeští eugenici se chápou jako loajální občané nového státu hledající recept na zajištění jeho dlouhodobé existence. Orientují se na prezidenta Masaryka, užívají masarykovský slovník, svou snahu považují za demokratickou.²⁷ Tento poslední bod připojeme jako paralelu k zednářskému diskurzu.

V bibliografii Karla Weignera²⁸ nalezneme pouze čtyři práce sledující problematiku (1) péče o národní zdraví či (2) rezistenci vůči rasismu a rasové hygieně. Všechny tyto práce jsou spíše popularizačního charakteru a byly publikovány mezi lety 1934–1936. Zároveň nám není známo, že by Weigner byl členem České eugenické společnosti. Zcela nečekaně proto působí fakt, že se v roce 1934 ujímá redigování sborníku o rovnocennosti lidských ras,²⁹ a staví se tak po bok eugeniků z „první linie“. Sborník, který je hodnocen jako nejvýznamnější prohlášení české vědecké obce proti ideologii o rasové nadřazenosti, se zároveň stal programovým prohlášením zastánců eugenických zásahů do dědičného zdraví.

Klademe si proto otázku, z jakých pohnutek a za jakých okolností Weigner propůjčuje sborníku své jméno. Ptáme se po genezi vzniku sborníku a zároveň

²⁷ Jedním z prvních aktů České eugenické společnosti v novém státě bylo zaslání požadavků na zavedení eugenických opatření prezidentu Masarykovi a československé vládě. Srov. M. ŠIMŮNEK. *Eugenics, Social Genetics and Racial Hygiene*, s. 153. K demokratičnosti a masarykovskému slovníku viz J. MUSIL. *Zdravá demokracie*, s. 202–203; J. JANKO. *Diskuse k eugenickému hnutí v Českých zemích*, s. 239–240.

²⁸ Bibliografické seznamy jsou součástí obou již citovaných studií. Srov. L. BORO-VANSKÝ. In *memoriam J. M. prof. Dra Karla Weignera*; O. ELIŠKA. 140 let od narození prof. MUDr. Karla Weignera. Nejpodrobnější seznam čítající na 184 položek (avšak pouze do roku 1934) je ve Weignerově osobní složce uložené v Archivu Univerzity Karlovy (AUK), srov. AUK, fond Lékařská fakulta, Personálie profesorů, docentů, asistentů, pomocných vědeckých sil, demonstrátorů, kart. 59, i. č. 1475.

²⁹ Sborník vyšel v české, německé a francouzské jazykové mutaci. Srov. Karel WEIGNER (ed.). *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechťování*. Praha, Česká akademie věd a umění, 1934. TÝŽ (ed.). *Die Gleichwertigkeit der europäischen Rassen und die Wege zu ihrer Vervollkommnung*. Prag, Orbis, 1935. Francouzská je uváděna pod jménem Artura Brožka (který je z kolektivu přispěvatelů ve sborníku první v pořadí). Srov. Artur BROŽEK (et al.). *L'égalité des races européennes et les moyens de les améliorer*. Maestricht, Stols, 1935.

i po případném dalším Weignerově angažmá v záležitostech kritiky rasismu a podpory eugeniky.

Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechťování

V prosinci roku 1933, v reakci na politickou situaci v Německu, předkládají na pravidelné schůzi II. třídy České akademie věd a umění (ČAVU)³⁰ Karel Weigner spolu s antropologem Jindřichem Matiegkou návrh na vědecké šetření otázky rovnosti či nerovnosti lidských ras.³¹ Oba předkladatelé žádají, aby byly sebrány vědecké posudky o cílech rasové hygieny, o otázce přirozené nerovnosti mezi lidskými skupinami a o možnostech vylepšování dědičného potenciálu. Jejich konkrétní představou je vytvoření apolitického vědeckého sborníku, do kterého přispějí autority oboru. Po „živé debatě“ byl těsnou většinou (11 hlasů z 20 přítomných) návrh na přípravu publikace přijat.³²

Přibližně měsíc před uvedenou schůzí jednal prezident Masaryk osobně s antropology Matiegkou a Niederlem (a folkloristou Horákem) a navrhl jim, aby akademie vytvořila komisi pro výzkum rovnosti ras.³³ Není nám známo, že by taková komise vznikla. Matiegkův a Weignerův návrh na vědecké šetření, přelítý do podoby sborníku, proto chápeme jako důkaz, že původní iniciativa nevzešla z vědecké potřeby, ale z Masarykova stimulu.

Matiegka i Weigner byli významnými členy ČAVU a zdá se být zřejmé, že svou záštitou zajistili celé věci úspěch. Jindřich Matiegka se dlouhodobě zabýval

³⁰ Česká akademie věd a umění (ČAVU), existující mezi lety 1890–1952 (byla nahrazena Československou akademií věd), byla organizačně rozdělena do čtyř tříd dle oborů. V čele každé třídy stál předseda spolu se sekretářem (tajemníkem). Celá akademie byla řízena tzv. prezidiem, tedy prezidentem akademie spolu s generálním tajemníkem. Druhá třída ČAVU sdružovala odborníky z přírodovědných, lékařských a technických oblastí. Srov. Josef LEVORA – Alena ŠLECHTOVÁ. *Členové České akademie věd a umění 1890–1952*. Praha, Academia, 2004, dále srov. Blahoslav ŠEPLAVÝ. *Funkcionáři České akademie věd a umění* [strojopis, 54 s.]. Strojopis je uložen in Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky (dále MÚA AVČR), f. ČAVU, IV/6, kart. 334, i. č. 1090.

³¹ Srov. MÚA AVČR, f. ČAVU, II/4 (Protokoly o schůzích), kart. 8, i. č. 27, Protokol z 15. 12. 1933, s. 6–7 a zvl. samostatná příloha k zápisu.

³² Srov. tamtéž, Protokol z 12. 1. 1934, s. 2.

³³ Srov. Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), f. Kancelář prezidenta republiky (KPR), kart. 573, i. č. 2262 (MUDr. Ignác Zollschan a Výbor pro vědecký výzkum otázky ras v Praze), Sdělení prezidenta republiky Dr. Zollschanovi ze dne 19. 12. 1933.

rasovým složením Evropy i českých zemí a pro svou vědeckou práci v oboru požíval velké autority. Zároveň byl pověřen správou Hrdličkova fondu,³⁴ a tudíž byl schopen zajistit publikaci financování, což také učinil. Již v březnu roku 1934 je z Hrdličkova fondu potvrzena podpora ve výši 5 000 Kčs.³⁵ Role Karla Weignera byla poněkud odlišná. Jako odborník na anatomickou topografii neměl do té doby vědecký zájem na výzkumu rovnosti či nerovnosti ras. Na druhou stranu již od roku 1927 zastával funkci tajemníka II. třídy, se silnou vazbou na předsedu Bohumila Němce. Ve stejném čase byl Weigner schválen jako kandidát na pozici generálního tajemníka ČAVU,³⁶ kam byl v lednu roku 1934 rovněž zvolen. Stal se tak druhým nejvýše postaveným mužem akademie.³⁷

V průběhu roku 1934 jsou připravovány jednotlivé studie, na schůzích akademie jsou však v debatách stále vyjadřovány pochybnosti nad touto aktivitou. Explicitně jsou zaprotokolovány námítky prof. Pelnáře, pozdějšího předsedy II. třídy, který „[...] nepokládá za oportunní, aby Česká akademie vydávala podobný spis polemického rázu v přítomné neklidné době. Malý stát nemá vystupovat na horkou půdu bojů o vědecké problémy s institucí tak závažnou, jakou je akademie. Proč nelámou kopí v tomto sporu emigranti Němci, jichž se problém dotýká na prvním místě? Otázka čistoty rasy a jejího zlepšování se nás samých nikterak nedotýká.“³⁸ Sborník byl nicméně rychle dokončen a již na říjnové schůzi téhož roku byla podána zpráva o jeho vydání. Karel Weigner je uveden jako editor, publikace je zahrnuta do edice *Nové encyklopedie přírodních věd*.

Autoři jednotlivých příspěvků (vesměs antropologové a lékaři) společně sledují dva motivy. Prvním z nich je vyjádření vědecké rezistence vůči ideologii o biologické podmíněnosti rasové nerovnosti a škodlivosti rasového křížení: autoři

³⁴ Fond Dra. Aleše Hrdličky a Marie, jeho manželky, založený na prospěch českého pokroku ve fyzické anthropologii a v spřízněných vědách, vznikl již v roce 1914 díky štědrému daru čechoamerického antropologa Aleše Hrdličky. Fond podporoval výzkum, oborové publikace a vydávání časopisu *Anthropologie*. Srov. MÚA AVČR, f. ČAVU, III.C/7/71 (Fondy a nadace ČAVU aktivně využívané k podpoře vědy, techniky a umění), kart. 276, i. č. 756.

³⁵ Výše příspěvku byla schválena již v únoru 1934 na schůzi komise pro rozdělení výtežku z Hrdličkova fondu. Srov. MÚA AVČR, f. ČAVU, II/4, kart. 8, i. č. 27, Protokol z 2. 3. 1944, s. 3. Doklad o schválení částce viz příloha k protokolu tamtéž.

³⁶ Srov. tamtéž, Protokol z 15. 12. 1933, s. 6–7.

³⁷ Srov. MÚA AVČR, f. ČAVU, III.C/132 (Funkcionáři ČAVU: Generální sekretáři, od roku 1923 generální tajemníci), kart. 215, i. č. 266 Dopisy prezidenta akademie prof. Weignerovi z 20. 1. 1934 a 22. 5. 1934.

³⁸ MÚA AVČR, f. ČAVU, II/4, kart. 8, i. č. 27, Protokol z 2. března 1934, s. 3.

odmítají, že rasa byla funkcí civilizace.³⁹ Druhým společným motivem je snaha (bez ohledu na rasovou klasifikaci) vyjádřit podporu vědeckým ambicím k aplikovaným zásahům do dědičného potenciálu populace. Sborník tak pojí zdánlivě nespojitelné: pro-eugenické požadavky s proti-rasistickými argumenty.

Karel Weigner ve sborníku otiskuje krátkou úvodní studii a článek o významu tělesné výchovy na národní zdraví. Představuje se jako optimista osvíceneckého stříhu, s pevnou vírou v pokrok usměrňující činnost člověka k práci za lepší zítřky. Pro urychlení pokroku a rozvinutí rozkvetu národa je sice třeba odstranit vše oslabující, avšak zároveň je třeba být na pozoru před lehkovážně přijímanými opatřeními omezujícími individuální práva jedince, dokud pro ně věda neposkytne dostatek poznatků.

Nauka o dědičnosti neposkytuje dosud ani vědecké, ani mravní dostatečné opory pro zásadní trvalé vyloučení toho kterého člověka z množení [...]. Velmi snadno nalézá oblas radikální požadavek, aby nebyli nadále chráněni jedinci patologičtí, abnormální, mrzáci a neduživci; jen tak lze brániti stoupání složek v národě dědičně biologicky méně hodnotných.⁴⁰

Weigner odmítá principy sociálního darwinismu a návratu tvrdých podmínek existenčního boje do života společnosti. Nabádá ke zdrženlivosti, nepředpojatosti a kritičnosti při zkoumání rovnocennosti a rovnoprávnosti ras. Výsledky vědeckých úvah a poznatků se mají „... vtělit v rozhodnutí, jejichž uskutečňování bude pokrokem v eugenice a v nauce o dědičnosti“.⁴¹

Druhý otištěný příspěvek, kterým je sborník ve své hlavní části uzavřen, začíná tezí o povinnosti státu dohlížet a zlepšovat kvalitu životních podmínek. Následně je předložena poněkud znepokojivá definice: „Běží-li o to, aby se vyzkoumaly biologické podmínky pro udržování života národa, mluví se o národní hygieně; jsou-li předmětem zkoumání podmínky pro udržování a zlepšování zdravoti národa, patří tyto výzkumy v oblast hygieny rasové; a konečně běží-li o to, jak zajišťovati biologický vývoj veškerého lidstva, obírá se těmito otázkami eugenika.“⁴²

Nejen že Weigner v celém textu nerozlišuje rasu od národa, ale nadto předpokládá třífázovou hierarchii ve vědeckém bádání, ve které jsou eugenická opatření prakticky totožná s nástroji rasové hygieny, liší se od sebe jen šíří aplikace.

³⁹ Je nanejvýš důležité zdůraznit, že autoři sborníkových studií řeší rovnost pouze mezi evropskými rasami. Srov. J. JANKO. Diskuse k eugenickému hnutí v Českých zemích, s. 247.

⁴⁰ Karel WEIGNER. Úvodní slovo. In TÝŽ (ed.). *Rovnocennost*, s. 3–6, zde s. 5.

⁴¹ Tamtéž, s. 6.

⁴² Karel WEIGNER. Význam tělesné výchovy pro zlepšení rasy. In TÝŽ (ed.). *Rovnocennost*, s. 103–112, zde s. 104.

Ač má být eugenika uplatňována globálně, je v základu její péče zdraví rodiny, spolehlivé nositelky národní budoucnosti. „Proto lze eugeniku pokládati za nauku, která udržovati neporušenou rodinu a která ji zdokonalovati jako biologickou jednotku národa, národů a na konec veškerého lidstva.“⁴³ Udržení zdraví v rodině je podmíněno kázní jedince a jeho schopností překonat (či lépe potlačit) vlastní zájmy ve prospěch celku: kázeň založená na eugenických zásadách osvobozuje člověka od egocentrismu a staví jej pod zorný úhel budoucnosti. Eugenika dle Weignera učí jedince, aby měřil vlastní hodnotu svým významem pro nadindividuální společenství.

Jako základní eugenické opatření Weigner požaduje vhodnou úpravu vnějších podmínek života, například pravidelná tělesná cvičení. Zvláště spolková tělesná výchova a povinná tělesná výchova na školách mají vést ke všestrannému (fyzickému, duševnímu, mravnímu) rozvoji jedince. Právě pravidelné cvičení v jedinci rozvine altruismus a loajalitu k potřebám národního celku. Vhodným výběrem cviků, jejich pravidelností a dozorem nad jejich prováděním má být docíleno u všech jedinců (ale zejména u dětí a dorostu) plného rozvinutí potenciálu. Zdravý jedinec je nejlepším služebníkem státu, je hybnou silou pokroku. Tělesná výchova napravuje důsledky plynoucí z nepříznivých vnějších podmínek, ve kterých se člověk vlivem urbanizace a industrializace ocitl.

Tělesná výchova, Weignerovo celoživotní téma, je při příležitosti vydání sborníku na první pohled poněkud barvotiskově spojena s dobovou poptávkou po obhajobě eugenických opatření. Dle Weignera může být jedinec disciplinován pomocí tělesných cviků na čerstvém vzduchu k poslušnosti nadindividuálnímu společenství – národu, o jehož zdraví se starají vědci – eugenikové. Důsledek je tedy takový, že jedinec je usměrňován hypotetickou kolektivní vůlí (a potřebou), obsah této kolektivní potřeby byl však sestaven úzkou elitní skupinou odborníků.

Weigner uvažuje přímo v intencích československé národní eugeniky: zdraví není privátní záležitostí každého jedince, ale veřejným statkem. Opatření ve formě pravidelného cvičení je nevelkou společenskou investicí do zachovy kolektivní existence, nadto se jedná o neinvazivní nástroj profylaktického charakteru. Péče je zaměřena na zdravé i nemocné, bez ohledu na rasu a ústí v přípravu „... co nejhojnějších zdatných pracovníků a pracovníc pro celý národ“.⁴⁴ A ačkoliv nelze tímto zásahem docílit zdravějšího genotypu, tj. nelze biologicky fixovat vlastnosti získané tělesnou výchovou, přesto je taková snaha nadmíru užitečná, neboť činí fenotyp (tj. jedince tady a teď) pro celek co nejužitečnejším a napíná jej k maximálnímu výkonu.⁴⁵

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž, s. 106.

⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 111.

Otázku rovnosti (či nerovnosti) ras Weigner neřeší. Porovnáme-li jeho závěrečnou studii s texty ostatních spoluautorů sborníku, nemůžeme jinak než konstatovat, že Weignerův text je spíše ilustračního charakteru. Přirozeněji by působilo, kdyby byl jako editor publikace uveden Jindřich Matiegka, který má ve sborníku tři širší studie o genezi teorie o nerovnosti, resp. o rovnocennosti evropských plemen po duševní stránce. Domníváme se proto, že Weignerovo zaštitění přípravných prací mělo sehrát svou roli především při rozhodování o vydání publikace jako výraz podpory funkcionáře v nejdůležitější státní vědecké instituci.

Již na konci roku 1934 a v průběhu jara 1935 se debatovalo o vydání sborníku v německé a francouzské jazykové mutaci. Weigner lobbuje pro vydání, které by publikaci zajistilo světový ohlas, avšak znovu se objevují námitky.⁴⁶ Práce na přípravě je nakonec schválena a v průběhu roku 1935 oba překlady vycházejí.⁴⁷

V polovině roku 1935 publikuje Weigner dva další články k tématu eugeniky a rasismu.⁴⁸ Jedná se o práce velmi podobné (místy totožné) se studii ve sborníku. Struktura a motivy přednášky otištěné v *Praktickém lékaři* se shodují se závěrečným textem ze sborníku o rovnocennosti. I zde Weigner uvažuje o zdraví jako o kapitálu jedince, který se musí investovat pro potřeby celku, neboť „jedinec nic, celek vše“.⁴⁹ Opakují se výzvy k překonání individualismu a teze o úkolu lékařů bdít nad národním zdravím či o profylaxi v podobě povinné tělesné výchovy na školách.

Weigner zvláště zdůrazňuje nutnost lékařského dohledu nad průběhem tělesné výchovy. Lékař má být rovněž odpovědný za sestavení vhodné metodiky cvičebního postupu s ohledem na individuální konstituci cvičence/žáka. Správným výběrem cviků lze totiž v každém jedinci probudit vznešenou tužbu po zdokonalování a sebezpřekonávání, hlavní záruku společenského pokroku. „Lékař musí znát účinky sportu na člověka, zvláště na rostoucí organism a zvláště také na ženu, musí mít z člověka tělesně, duševně a mravně zdravého radost, musí myslit na hodnotu takových jedinců pro celek, pro národ a musí z celého národa klásti na prvé místo mládež.“⁵⁰

Daleko zajímavějším a odvážnějším se jeví Weignerův text K problému ras, uveřejněný v časopise *Věda a život*. V něm se objevuje ostrá kritika sociálního

⁴⁶ Srov. MÚA AVČR, f. ČAVU, II/4, kart. 8, i. č. 27, Protokol z 19. října 1934, s. 2–3. Proti participaci ČAVU na německém vydání byl zejména prof. Domin, v té době rektor UK.

⁴⁷ Srov. bibliografický údaj v poznámce č. 30.

⁴⁸ Karel WEIGNER. K problému ras. *Věda a život*, 1, 1935, č. 1, s. 385–391; TÝŽ. Zdraví národa a tělesná výchova. *Praktický lékař*, 15, 1935, č. 12, s. 269–272.

⁴⁹ Srov. tamtéž, s. 269.

⁵⁰ Tamtéž, s. 272.

darwinismu a rasistické ideologie. Weigner se táže, zda principy rasové nerovnosti a nacionálního šovinismu, vtělené do státní politiky Německa, mohou platit v dobách snah o demokratickou rovnost. Poprvé odkládá zdrženlivost v domyšlených důsledcích: „Důvod pro jejich nadřazenost [Němců] se hledá v jediném: v jejich rase. Rasa a jen rasa šlechtí člověka. Kdo je příslušníkem rasy méně ušlechtilé, je tedy méně šlechtitný, je méně hodnotný i s hlediska kulturního. [...] A poslední smysl této ideologie? Neběží o rasu, běží o prvenství na světě, o světovládu. Nárok na tuto světovládu se hledá v rase.“⁵¹

Ideologie nacismu je označena jako blud, který staví na biologicky (a antropologicky) nezdůvodnitelné představě o existenci čisté rasy. Nevíme, zda čisté rasy kdy byly, nicméně nyní nejsou. Čistá rasa je fikce a strach z degenerace, kterou má způsobit křížení, je strachem neoprávněným. Neexistuje měřítko pro hodnocení kvality ras. „Jen blázen může popíratí podíl a přínos německých židů na kulturním vývoji a na nejcennějších osvětových výkonech Německa.“⁵²

Místo rozlišování na vyvolené (předurčené ke světovládě) a na slabé (které je třeba odstranit) zdůrazňuje (opět) potřebu globální péče o člověka, „aby v každé rase a v každém národě byly sociálně zdravotní profylaxi, eugenickým výběrem a tělesnou kulturou pěstěny kvality nejhodnotnější“.⁵³ Rasismus, rasová hygiena a rasový mesianismus jsou nebezpečné a zpátečnické ideologie. Jdou proti pokroku, proti ideálu svobody, rovnosti, pravdy, spravedlnosti, zkrátka proti rozvoji lidskosti. Věda (a tedy i eugenika) má naopak pospolitému životu sloužit a stejně jako demokracie musí být i eugenická péče postavena na principech rovnosti mezi lidmi.

Společnost pro vědecký výzkum otázky ras

V létě roku 1936 je Karel Weigner osloven karlovarským lékařem a radiologem židovského původu Ignazem Zollschanem ke spolupráci na velké mezinárodní akci. Zollschan disponoval sítí kontaktů na významné světové vědecké, ale i politické špičky.⁵⁴ Jakožto Žid a sionista s dlouhodobým zájmem o otázku

⁵¹ K. WEIGNER. K problému ras, s. 389.

⁵² Tamtéž, s. 390 n.

⁵³ Tamtéž, s. 391.

⁵⁴ K Zollschanovi, jeho vědecké práci a především k formování protirasistické mezinárodní vědecké opozice viz Paul J. WEIDLING. Central Europe Confronts German Racial Hygiene: Friedrich Hertz, Hugo Iltis and Ignaz Zollschan as Critics of Racial Hygiene. In Marius TURDA – Paul J. WEIDLING (eds.). *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900–1940*. Budapest, CEU Press, 2007, s. 263–280, zde především na s. 267–270 a 272–275. K Zollschanově chápání rasy

židovské identity sledoval politické události meziválečné Evropy a sílící vlnu rasismu.⁵⁵ Již v polovině dvacátých let vydal spolu s americkým antropologem Franzem Boasem prohlášení o potřebě stálé vědecké instituce pro výzkum ras⁵⁶ a v důsledku politických změn pak tento požadavek v průběhu třicátých let opakoval při různých příležitostech.

Na podzim roku 1933 Zollschan vydal vlastním nákladem dvě memoranda a odeslal je prezidentu Masarykovi, se kterým měl nadstandardní vztahy již od dvacátých let, s žádostí o podporu mezinárodní akce pro vytvoření vědeckého komitétu pro výzkum rasové otázky a analýzu hodnotových základů rasismu. Bezprostředně po Zollschanově žádosti došlo k audienci antropologů u Masaryka a k zahájení práce na sborníku o rovnocennosti.

Za účelem sestavení mezinárodního výboru proti rasismu vytvořil Zollschan anketu jako pobídku světovým antropologům a zahájil cestu po evropských metropolích, ve kterých lobbował za vytvoření jednotné rezistence, tj. jednotné mezinárodní vědecké a antropologické koalice, která by jasně odsoudila rasismus a antisemitismus jako nevědecký a nebezpečný.⁵⁷ Ve svém snažení dosáhl Zollschan dílčích úspěchů⁵⁸ a do Prahy se vrátil v červnu 1934.⁵⁹

a židovské identity (a širěji k jeho politickým aktivitám) viz Paul J. WEIDLING. The Evolution of Jewish Identity: Ignaz Zollschan between Jewish and Aryan Race Theories, 1910–1945. In Cantor GEOFFREY – Mark SWETLITZ (eds.). *Jewish Tradition and the Challenge of Darwinism*. Chicago, Chicago University Press, 2006, s. 116–136.

⁵⁵ Zollschan již v roce 1912 vystupuje jako *bratr* (člen Řádu obecně) v karlovarském zednářském spolku Munificentia s přednáškou *Das Rasseproblem*. Srov. Oskar POSNER. *In tempestate securitas: Chronik der g. u. v. "Johannisloge Munificentia zur Verbrüderung am Sprudel i. Or. Karlsbad: anlässlich des 10-jährigen Logenstiftungsfestes i. J. 1929: Kränzchen 1871–1918, Loge seit 1918*. Karlovy Vary, 1929, s. 33.

⁵⁶ The Need of a Research Institution on Racial Problems. In Ignaz ZOLLSCHAN (ed.). *Zwei Denkschriften: Über die Notwendigkeit der Stellungnahme zum wissenschaftlichen Antisemitismus*. Karlsbad, Im eigenen Verlag 1933, s. 27–28.

⁵⁷ Srov. P. J. WEIDLING. Central Europe Confronts German Racial Hygiene, s. 274–275; TÝŽ. The Evolution of Jewish Identity, s. 128–131.

⁵⁸ „Zollschan organized expert groups of anthropologists at the Royal Society and the Royal Anthropological Institute in 1934. ... By joining forces with the environmentalist anthropologist Boas at Columbia University, Zollschan reinforced an international coalition of notable intellectuals, anthropologists and scientists against the destruction, both intrinsic and imminent, in Nazi race theory. As a result, committees were established in Prague and in Vienna ... in 1937.“ P. J. WEIDLING. Central Europe Confronts German Racial Hygiene, s. 274–275.

⁵⁹ Srov. Zollschanova zpráva z jeho zahraniční mise: AKPR, f. KPR, kart. 573, i. č. 2262, Bericht über die Vorarbeiten zur geplanten Rassenenquete (14. 6. 1934).

V roce 1936 proběhlo několik audiencí Zollschana u prezidenta Beneše a dostalo se mu podpory k založení československého národního komitétu pro vědecké studium lidských ras. Zollschan v létě toho roku oslovil Weignera, aby se ujal předsednictví, ten však s odvoláním na svou vytíženost účast odmítl a rovněž odmítl i případnou intervenci u ČAVU, aby nad věcí převzala záštitu. V zaznamenaném rozhovoru s referentem prezidentské kanceláře Weigner vyjádřil pochybnost o Zollschanově vědecké erudici a zmínil, že již vydání sborníku provázely na půdě akademie problémy, tudíž nelze již vůbec očekávat vůli k další akci.⁶⁰

Po různých peripetech se však v průběhu roku 1937 výbor postupně sestavoval a nadále se hledal vhodný předseda. Zollschan sám odmítl, aby ve výboru zastával viditelnou funkci, neboť jako Žid a Němec by byl pro většinovou společnost obtížně přijatelný.⁶¹ Přípravné práce vrcholily v červnu 1937, kdy se podařilo přesvědčit Karla Weignera, aby se skutečně ujal předsednictví, a vznikla tak Společnost pro vědecký výzkum otázky ras. Místopředsedou se stal Bohumil Němec, mezi další významné členy patřili například teolog Josef L. Hromádka či lékař Jan Bělehrádek.⁶² Prezident republiky činnost společnosti anonymně podpořil částkou 50 000 Kč a na začátku listopadu Weigner spolu se Zollschanem požádali o audienci, na které chtěli s prezidentem projednat aktivitu společnosti v nejbližším období. Ze setkání se však Weigner kvůli nemoci omluvil⁶³ a vzápětí zemřel.

Zednáři a eugenikové: intelektuální elita ve službách republiky

Ačkoliv se pro tuzemské zednářství nedochovaly materiály, ze kterých by bylo možné sestavit podrobnou sociální skladbu Řádu, můžeme dle Jany Čechurové sledovat u NVLČs dvojí tendenci. Jednak snahu udržet vysoký standard organizace, jednak snahu otevřít spolek i nižším společenským vrstvám, což se ale efektivně nikdy nepodařilo. Řád zůstal spjat s majetnou elitou první republiky,

⁶⁰ Tamtéž, Weignerův dopis Zollschanovi z 3. 7. 1936; Záznam z 3. 7. 1936 (jednání Dr. Soboty s prof. Weignerem); Záznam ze dne 4. 7. 1936 (jednání Dr. Soboty s Dr. Zollschanem).

⁶¹ Tamtéž, Záznam ze dne 24. května 1937.

⁶² Tamtéž, Záznam ze dne 22. června 1937.

⁶³ Tamtéž, Informace pro prezidenta republiky k audienci zástupců komitétu pro výzkum otázky ras dne 2. listopadu 1937, dále viz Informace pro prezidenta republiky (z 2. listopadu 1937).

na jedné straně zastoupenou továrníky a obchodníky, na druhé straně lékaři, právníky, pedagogy, novináři či univerzitní inteligenci.

Členy spolků se často stávala lokální pokroková inteligence, dostatečně majetná k udržování členství skrze nemalé finanční příspěvky. I přes atmosféru tajemné výlučnosti je možné vnímat zednářskou organizaci jako jednu z mnoha platforem, na které se prvorepublikové elity stýkaly. Členy Řádu se stávali povětšinou vrstevníci, kteří se již znali a přibírali mezi sebe opět jen své známé. Dlužno podotknout, že ač se uvnitř zednářských spolků nacházely reprezentativní osobnosti, význam jejich setkávání nepřekračoval zednářský rámec.⁶⁴

Československé zednářství spojilo svoji existenci s filosofií dějin T. G. Masaryka a jeho ideou humanity a v tomto pojetí byly rovněž stanoveny zásady československého zednářství, které měly otevřít organizaci navenek a přidružit ji k demokratickým principům. Výše uvedené momenty jsou totožné při hodnocení eugenického hnutí, ve kterém se angažovali především lékaři a antropologové. I zde vnímáme loajalitu k nové republice, masarykovský slovník a optimismus spjatý s vědeckými ambicemi. Obě intelektuální platformy soustředily vědeckou a společenskou elitu, jejíž příslušníci se považovali za pionýry nápravných opatření či lépe za služebníky pokroku.

Spojitosť zednářství s občanským životem byla zejména dílem Karla Weignera, který ve svých projevech vybízí k obnovení víry v člověka, posílení mezilidské lásky, službě národu a lidstvu a k práci za všeobecné dobro.⁶⁵ Mezi společná témata, která Weigner artikuluje jak mezi zednáři, tak mezi eugeniky, patří otázky role jedince, rodiny a posílení národního zdraví tělesnou výchovou. Takto symbolicky promlouvá k zednářům: „V biologii národa nezáleží na jedincích, záleží na platných a zdravých rodinách. Naše L[óže] Národ je rodina, mezi jejímiž členy jsou utkána nejprátelejší pouta skutečného, opravdového přátelství [...]“⁶⁶

Filosofická přednáška *Síříme a uskutečňujeme ideály humanity a demokracie* z 2. prosince 1933 byla sice původně určena členům Řádu, avšak objevují se v ní shodné momenty s výše uvedenými texty z protirasistického sborníku. Zvláště pasáže o „jakosti každé jedničky“ a „službě celku“ jsou totožné:

Lidská duchovní síla tvořivá má základ v člověkově tělesnosti; hodnota každého člověka se měří tím, jak dovede a chce všech svých sil používat ke službě celku. Jakost bytosti pospolitě, národa, není vyjádřena pouhým počtem jedinců; zvláště u národa početně malého velice záleží

⁶⁴ J. ČECHUROVÁ. *Čeští svobodní zednáři*, s. 139–150.

⁶⁵ Srov. K. WEIGNER. *Cesta zednářství*, s. 26–27.

⁶⁶ Tamtéž, s. 29–31.

*na jakosti každé jedničky, na její síle, zdatnosti, odolnosti, povahové ucelenosti. Tyto vlastnosti jsou ve svém souhrnu základem pro život národa.*⁶⁷

Konec ambiciózních institucí

Karel Weigner zemřel v listopadu 1937, demokracii v ČSR zbýval rok života, stejně tak jako zednářským lóžím. Díky tomu máme k dispozici hodnocení jeho vedení NVLČs vlastními členy Řádu. František Richter oceňuje organizační zásluhy Velikého Mistra; zejména vyřešení finančních záležitostí, úpravu Konstitucí a uveřejnění Proklamace zásad československého zednářství nebo ujasnění hlediska ke komunistické internacionále a fašistickému hnutí – Weigner naprosto vyloučil přihlášení se ke směrům, které popírají principy demokracie.⁶⁸

Výše uvedené organizační změny přispěly k pevnému fungování NVLČs, růstu počtu členů a aktivit, avšak například v charitativní činnosti československých zednářů nikdy nedosáhli výše vynakládané podpory, kterou poskytovala VL Lessing.

Otázkou zůstává, nakolik byl Karel Weigner činorodou hybnou silou a nakolik ctěnou autoritou, pod jejíž záštitou bylo možné provádět změny. Tady připomínáme Jiřího Sedmíka, úředníka na Ministerstvu zahraničních věcí a osobního tajemníka Edvarda Beneše. Sedmík byl kvalitním organizátorem spolkového života a popularizátorem – publikoval množství článků jak v zednářských tiskovinách, tak v jiném prvorepublikovém tisku. Integrace československého zednářství je bez nadsázky právě Sedmíkovým dílem, byť s Weignerovou autoritou.⁶⁹

Jedenáct měsíců po Weignerově smrti, 10. října 1938, se Národní Veliká Lóže Československá dobrovolně rozešla, následně se uspaly všechny členské lóže. Z dnešního pohledu prozíravý krok, toho času však akce poněkud ukvapená. Pomnichovský režim ještě neměl ani hrubé hranice, vláda i parlament zůstávaly, politické ani spolkové represe zatím neexistovaly. Jediným vysvětlením zůstává, že by dále existující zednářství již nedokázalo naplnit podmínku loajality vůči státu. Dodáváme, že německá VL Lessing se rozešla v téže době, ale například čistě židovský řetězec B'en B'rith fungoval ještě na počátku protektorátu.⁷⁰

⁶⁷ K. WEIGNER. *Cesta zednářství*, s. 58–59; TÝŽ. Význam tělesné výchovy pro zlepšení rasy, s. 111.

⁶⁸ Obširněji K. WEIGNER. *Za velikým mistrem*, s. 12–15.

⁶⁹ Srov. Jana ČECHUROVÁ – Miroslav PROCHÁZKA. Medailony, Jiří Sedmík. In H. ŠTEJSKALOVÁ – M. PROCHÁZKA – P. ČERVÁK (eds.). *Svobodní zednáři v jižních Čechách*, s. 57–58.

⁷⁰ J. ČECHUROVÁ. *Čeští svobodní zednáři*, s. 338–339.

Rovněž ani Společnost pro vědecký výzkum ras neměla dlouhé trvání. Ustanovující valné shromáždění se uskutečnilo až v lednu 1938, předsedou byl zvolen Jan Bělehrádek. Společnost během roku 1938 stihla připravit provolání *Představitelům vědy*, určené zástupcům kulturního, hospodářského a společenského života. Jednalo se o petiční akci, skrze kterou měla společnost získat mravní podporu významných československých intelektuálů k zahájení vědeckého šetření rasismu.⁷¹ Poslední nám známou aktivitou je návrh otázek rasové ankety, který byl prostřednictvím Bulletinu zaslán členům společnosti.⁷² V první polovině roku 1938 ještě vyšel překlad Zollschanovy programové výzvy v časopise *Naše doba*, v jejímž závěru se opět objevilo volání po vytvoření nadnacionálního grémia učenců zkoumajících základy rasismu.⁷³

Po vzniku protektorátu byl vládním nařízením z 31. 3. 1939 (97/1939 Sb.) změněn spolčovací zákon, čímž spolku vznikla povinnost potvrdit příslušnému orgánu pokračování své činnosti. Společnost to nečinila a 30. června 1939 zaniká.⁷⁴ Česká eugenická společnost v tomto období nevyvíjela aktivitu a Ústav pro národní eugeniku byl gestapem uzavřen v roce 1941.⁷⁵

Závěr

Eugenické hnutí i svobodné zednářství kladlo důraz na péči a ozdravení národního společenství Čechoslováků. Ať již lze o jejich skutečném významu jakkoliv pochybovat, členství v těchto organizacích zvyšovalo společenský status a přispívalo k diskusi, jež byla prvorepublikovým elitám vlastní. Docházelo tak k častému úkazu, že se na různých platformách potkávali titíž aktéři. Nadto vznik nových vědeckých institucí či privátních společností (jazykově českých) do jisté míry legitimizoval nárok na státní samostatnost.

Karel Weigner byl představitelem meziválečné intelektuální elity, loajální mladé republice. Svou roli (elitního vědce) chápal jako zodpovědnou péči o společenský pokrok. Ačkoliv je zřejmá disproporce mezi dlouholetou prací v rámci

⁷¹ AKPR, f. KPR, kart. 573, i. č. 2262, Představitelům vědy (10. 6. 1938).

⁷² Tamtéž, Bulletin (10. března 1938).

⁷³ Ignatz ZOLLSCHAN. Význam rasového činitele v kulturní genesi. *Naše doba*, 45, 1937/1938, č. 4, s. 211–219, zde především závěr. Jedná se patrně o Zollschanův jediný česky vydaný text.

⁷⁴ Srov. Archiv hlavního města Prahy, f. Organizace, spolky a společnosti, Spolkový katastr IX/1018 Společnost pro vědecký výzkum otázky ras.

⁷⁵ Srov. L. CUŘÍNOVÁ. Ústav pro národní eugeniku, s. 155; J. JANKO. Diskuse: K eugenickému hnutí, s. 248.

NVLČs na jedné straně a Weignerovou chvilkovou činností mezi eugeniky na straně druhé, ilustruje naše komparace angažovanost, s jakou Weigner vstupoval do veřejného prostoru. Aktivní působení ve vysokých funkcích v akademii, na univerzitě, ve státní i obecní správě, ale i ve společenských, vědeckých i neveřejných organizacích je dokladem jeho programové podpory masarykovské demokracie.

Weigner jako lékař věřil v preventivní i kurativní moc tělesné výchovy a doporučoval ji vždy, když uvažoval o budoucnosti národa a státu. Nadřazování prospěchu celku nad individuální práva, na které jsme ve Weignerových projevech opakovaně narazili, lze považovat za důkaz instrumentálního pojetí člověka jako objektu péče a odborného dozoru. Tím se ale Weigner nikterak neodlišuje od kolektivismu a paternalismu, který byl typický především v lékařském (a eugenickém) dobovém diskurzu.

Summary

The aim of the text is to research unexplored parts of Weigner's activities in the scientific and social life in Czechoslovakia of interwar period. The text is divided into three parts. The first part describes Weigner's work among the freemasons. The second, main part researches the genesis of an anthology called *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zušlechťování* (*Equality of European races and ways of their cultivation*), whose publication by the Czech Academy of Art and Sciences was supported by Weigner. In the third part, the authors try to put Weigner's activities to a broader historical context. To this purpose, they researched published, but above all archive documents of the period. Their research relies on contemporary studies of freemasonry and eugenics movement.

Authors' addresses:

Jan Musil
Katedra politologie a filozofie FF UJEP
Pasteurova 13, 400 96 Ústí nad Labem
jan.musil@ujep.cz

Rudolf Kardoš
Katedra historie FF UJEP
Pasteurova 13, 400 96 Ústí nad Labem
Kardos.rudolf@seznam.cz



Rektor, 1937 (Archiv Veliké Lóže České republiky, Sbírký).



Veliký Mistr, 30. léta (Archiv Veliké Lóže České republiky, Sbírký)